

О.Л. МАДЯР
(Ужгород)

СИНОНІМІЯ У МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (В КОНТЕКСТІ СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ)

УДК 811.162.4'37:61

Мадяр О.Л. **Синонімія у медичній термінології (в контексті словацько-українського перекладу)**; 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 24; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто синонімічний зв'язок у словацькій та українській медичній термінології, який яскраво проявляється при перекладі термінів. Предметом наукового зацікавлення є причини та особливості функціонування синонімічних термінів, а також співвіднесеність словацьких та українських еквівалентів за ознакою існування синонімічної пари чи ряду тільки в одній або в обох мовах.

Ключові слова: медичний термін, синонімія, синонім, еквівалент.

Останнім часом сучасна словацька мова активно досліджується у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. Західнослов'янські мови зіставляються як у комплексному синхронному [18; 19], так і частковому проблемному аспекті [21 – 24]. Контрастивне дослідження словацької та української мов зосереджено у площині граматики, словотвору та лексикології, про що свідчать праці Л.Т. Буднікової, О.І. Гуменної, Я. Кредатусової, О.Л. Мадяр, С.М. Пахомової. Однак вкрай рідко об'єктом словацько-українських зіставних досліджень стає медична термінологія [2], хоча вона завжди перебувала у зоні зацікавлення мовознавців у зв'язку з її адекватною передачею однією зі світових мов [6; 10; 15], лексикографічним опрацюванням [20] або створенням термінологічної бази даних [9].

Переклад словацьких текстів медичного характеру (атласів, монографій, конспектів лекцій) українською мовою дозволив виявити існування синонімічного зв'язку між термінологічними одиницями кожної з мов. Метою нашої розвідки буде з'ясування причин та особливостей функціонування явища синонімії у медичній термінології (зокрема, словацькій), а також аналіз словацьких та українських еквівалентів за ознакою існування синонімічної пари чи ряду тільки в одній або в обох мовах.

Синонімічні терміни, які мовознавці називають дублетами, існують в багатьох галузях [11, с. 35]. Для медичної термінології, завдяки її походженню, характерними є передусім грецькі та латинські дублети, використання яких залежить від контексту (гр. *therapia* – лат. *curatio* – англ. *cure, therapy*) [13, с. 177- 178]. Як правило, синонімічні терміни вважаються наслідком калькування, так виникають синонімічні пари іншомовних та власне словацьких термінів [8, с. 69-70]. Походження відіграє надзвичайно важливу роль при

відповідності певним вимогам до термінологічних одиниць. Так наприклад, власне словацькі терміни передусім забезпечують чітку мотивацію терміну. У зв'язку із прозорою мотивацією термінів, відбувається тзв. логізація – заміна фальшиво мотивованих термінів іншими. Наприклад, *slinivka brušná* замінили на *podžalúdkova žľaza (pankreas)*, адже ця анатомічна назва немає нічого спільного зі слиною. Іншомовні, інтернаціональні лексеми, передусім за допомогою словотвірних засобів, забезпечують системність, структурну мотивацію, перекладність, а також здатність утворювати похідні слова (наприклад, порівняйте морфемну структуру термінів з суфіксом *-itída*, що позначають запальні захворювання: *bronchitída, gastritída, nefritída*). Крім того, саме терміни утворені на базі греко-латинських основ яскраво ілюструють сучасні динамічні тенденції у лексиці – інтернаціоналізацію та термінологізацію [14, с. 112-116].

Безумовно, синонімія безпосередньо пов'язана з особливостями стилістичного вжитку. Власне словацькі й іншомовні дублетні терміни створюють передумови для вживання термінів у двох стилістичних верствах – науковій та науково-популярній. Відомий словацький лінгвіст П. Ондрус вважає, що синонімічні зв'язки з часом можуть розпадатися, один із синонімів застаріває, інший усталюється, згодом у розмовному стилі термін замінюють описовою конструкцією, а у науково-популярному викладі іншомовний термін, ймовірно, буде замінено синонімічною власне словацькою назвою [11, с. 37-38]. Однак це твердження важко застосувати до медичної термінології, адже більшість медичних термінів перебувають у синонімічних стосунках при повній згоді семантичних та стилістичних ознак, а у парах міжнародних термінів та їх словацьких паралелей (*fraktúra – zlomenina*) можна вбачати абсолютні синоніми, хоча загалом їх існування багатьма вченими заперечується [14, с. 78-79, 80].

У зв'язку зі стилістичним використанням важливою властивістю термінів повинна бути відсутність експресивних конотацій (пор. *orálna história, počítačový vírus*) [12, с. 170]. Колись замість *gágor* почали вживати *pažerák*, замість *bambuch – brucho*. Саме намагання уникнути експресивності призвело до пошуків іншого терміну для *testes – vajce*. І хоча назва *vajcia* цілком вмотивована, навіть має похідні утворення (*vajčiak – žrebec*), у сучасній медичній термінології перевага надається нейтральному *semenník* (з ботанічної термінології) [3, с. 69].

Певна міра синонімії впливає з потреб різних комунікативних ситуацій, в яких використовуються різні варіанти. Наприклад, один із варіантів може використовуватися у неформальній комунікації, в колі фахівців як професіоналізм (*kardiológ – srdciar, stomatológ – zubár, Alzheimerova choroba – alzheimer*), що виникає з потреб мовної економії і потрапляє до публіцистичного і наукового стилів. У випадку впливу відповідного поняття чи явища на все суспільне життя, деякі варіанти термінів переходять посередництвом ЗМІ до загальноновживаної лексики (*bovinná spongiformná encefalopatia, BSE, choroba šialených kráv*) [9, с. 73-76]. Вважається, що вплив термінології на розмовну

мову є одним із способів збагачення синонімічних рядів. У неформальному спілкуванні також може використовуватися і сленг (*fondák – fonendoskop, chira – chirurgia*), однак так само як і професіоналізм, він не має ознаки літературності, тож не може існувати у науковому тексті медичного характеру [14, с. 120]. Такі варіанти термінів, очевидно, не можна вважати синонімами.

Впродовж усього розвитку словацької медичної терміносистеми часто спостерігалися різного роду варіантні явища, існування паралельних термінів. Деякі з них мають об'єктивні мовні причини й досі існують у термінології. Наприклад, словотвірні варіанти прикметників, які є складовими терміносполучень, вимагають вжитку у різних семантичних контекстах, що обов'язково потрібно враховувати при перекладі: пор. *nosný (termín) – nosový (otvor)* [3, с. 78]. Така формальна варіантність, очевидно, пов'язана з латинською базою медичної термінології, адже між латинськими й словацькими прикметниками можна простежити певні паралелі: напр. словацькі прикметники на *-ový* та *-ný* відповідають латинським на *-alis, -aris (cornealis – rohový; dentalis – zubný, clavicularis – kľúčny)* або *-acus, -icus (cardiacus – srdcový; entericus – črevný)* [3, с. 114]. У контексті словацько-українського перекладу медичної термінології важливим є уважне ставлення до суфіксальних формантів, адже можуть існувати “міжмовні” словотвірні синоніми, пор.: *symptomatológia – симптоматика; antidepressíva – антидепресанти; osmolalita – осмоляльність; klinik – лікар-клініцист; alkalizačné agenty – алкалізуючі агенти*.

Існування варіантів терміну на позначення одного поняття сприймається мовознавцями як негативне явище. Це може свідчити про неусталеність терміну, а також може стати причиною хибного сприйняття чи вжитку терміну, джерелом семантичних зсувів. Я.Левіцка вважає, що причиною варіантності може бути запозичення термінів різними авторами, недостатня комунікація фахівців, і, як це не парадоксально, освіта та освітні заклади, що відіграють ключову роль у процесі розвитку та поширенні термінології. Можна погодитися з цією авторкою, що саме процес освіти та навчання в чеських освітніх закладах є найімовірнішим поясненням насиченості словацької медичної термінології богемізмами [9, с. 73-76]. Однак причини цього варто шукати і в історії становлення словацької медичної (анатомічної) термінології. Адже у 20-30х роках ХХ століття проявлялися тенденції до уникнення власне словацьких термінів і суцільної чехізації термінології. Саме тому існували варіанти *pečeň – jatrá; oesophagus – pažerák, pitník, hltavka, krmosvod, jícen*. Надзвичайно важливою подією стало видання у 1935 році праці Й. Ледені “Nomina Anatomica” (J. Ledényi: Nomina Anatomica, Turčiansky Sv. Martin, 1935). Автор, спираючись на розмовний стиль словацької мови, давніші медичні словники (V. Polakovič: Lekársky slovník, Malacky, 1920; P. Halaša: Lekársky slovník, Martin, 1926), а також видану в США “Народну медицину” (Ludovú zdravotvedu), спробував кодифікувати словацькі анатомічні терміни. Деякі з цих назв вживаються й досі: *pečeň (hepar), oblička (ren), mihalnica (palbera), obrva (cilia), sánka (maxilla)*; у праці були затверджені спірні до того часу терміни, як *krčnica (arteria carotis), pera (labium i ret), lievik (infundibulum*

i nálevka) [3, с. 27]. У цей період Комісія Вченого товариства ім. Шафарика, спираючись на структуралістські постулати, розробила теоретичні засади для творення наукової термінології, ось деякі з них: уникати розмовних слів; дбати про можливість утворення похідних слів; надавати перевагу міжнародним термінам або їх калькам та ін. Важливо, що необхідною вимогою було те, щоб словацькі терміни не відрізнялися від чеських; при цьому мав дотримуватися узус медичного факультету університету Я.А. Коменського у Братиславі. Звичайно, така концепція не враховувала деяких особливостей чеської і словацької мови, мала певні недоліки. Наприклад, у словацькій мові не було такої чітко окресленої розмовної стилістичної верстви, як у чеській, і не було таких давніх традицій, тому постулати, розроблені для чеської мови, не могли у повній мірі застосовуватися до словацької [3, с. 31].

Розглянемо явище синонімії в межах певних типів співвіднесеності словацьких та українських еквівалентних термінологічних одиниць. Відправною точкою слугуватиме наявність чи відсутність синонімів для конкретного терміну у словацькій чи українській мові. При цьому спробуємо звернути увагу на походження, формальну структуру та стилістичне використання термінологічних одиниць.

Синонімічні терміни в словацькій мові – один термін в українській мові

Коли у словацькій мові спостерігається паралельне існування синонімічних іншомовного та власне словацького терміну, в українській мові маємо власне український термін: *pacit na vracanie, nauzea, ž* – *нудота*; *probant, pokusná osoba* – *піддослідна особа*; *ileus, -ea, m., nepriechnosť čriev* – *кишкова непрохідність*; *exulcerácia, ulcerácia, zvedovatenie* – *утворення виразки*. У цих випадках власне словацькі варіанти є більш поширеними, ніж іншомовні. Однак слід підкреслити, що український еквівалент представлений при цьому словосполученням (крім *нудота*). Пор. також: *erupcia, vyrážka* – *вусун*; *periošt, okostnica* – *окістя* (відрізняється рід іменника); *penetrovať, prenikat'* – *проникати*; *secernovať, vyľučovať* – *виділяти* (рідину, напр. сечу, піт), тут збережено однакову префіксальну структуру словацького та українського відповідників (деколи навіть спільну кореневу морфему). При цьому, як бачимо, в українській мові поширена слов'янська лексема. Однак зустрічаються випадки, коли словацькій “змішаній” щодо походження синонімічній парі в українській мові відповідає іншомовний термін: *zubné lekárstvo, stomatológia* – *стоматологія*; *cievka, katéter* – *катетер*; *protetická náhrada, protéza* – *протез*; *prepušťacia správa, epikríza* – *епікриз*; *zubný kaz, karies, ž, nevidm.* – *карієс*. Цікаво що в останньому прикладі, словацький та український іменники не збігаються за граматичним родом при абсолютно ідентичній формальній структурі. Потрібно також зазначити, що серед цих словацьких синонімічних пар більш уживаними є не іншомовні, а власне словацькі варіанти терміну, хоча останні представлені словосполученням. Пор. також український відповідник іншомовного походження, який не збігається зі словацькими варіантами: *nidácia, unhiezdzenie* – *імплантація*.

Серед словацьких термінів можуть існувати і синонімічні лексеми однакового походження, тобто обидві іншомовні або ж обидві слов'янські. Наприклад, у словацькій мові синонімічні терміни іншомовного походження: *lues* (лат.), *nesklon. ž. / -u, m., syphilis – сифіліс, symptomatológia, sypomatika* (гр.) – *симптоматика* (ВТСУМ, с. 1315), при цьому в українській мові – також іншомовна лексема, повністю ідентична з одним із словацьких синонімів; або синонімічні терміни слов'янського походження: *ľadvinu, obličku – нирки*, до речі, вживання варіанту *ľadvinu* (чес. *ledviny*) може бути обумовлено стилістично. Це може бути як розмовний варіант, так і лікарський професіоналізм (жаргонізм).

Інколи цілий синонімічний ряд (включає також словосполучення) у словацькій мові відповідає одному українському терміну: *krčnica, krčná tepna, karotída, karotická tepna, krkavica – сонна артерія*; при цьому в словацькій мові може досить активно уживатися (на підставі медичних авторських текстів) і чеський термін, точніше адаптована до словацької морфологічної системи чеська лексема *krkavica* (пор. чес. *krkavice*). При наявності словацького синонімічного ряду в українській мові може також існувати і синонімічна пара: *malignóm, maligný nádor, zhubný nádor – малігнома* (ВТСУМ, с. 640), *злаякісна пухлина*. Загалом, у словацькій мові утворено більше термінологічних словосполучень з десубстантивними іншомовними прикметниками.

Синонімічні терміни в українській мові – один термін у словацькій мові – явище спорадичне, пор.: *rádioterapia – променева терапія, rádioterapia* (ВТСУМ, с.1198); *adventícia – адвентиційна оболонка, адвентиція* (ВТСУМ, с. 11). При цьому один із українських синонімів – абсолютний еквівалент словацької одиниці іншомовного походження. При такому типі співвідношення синонімія притаманна скоріше прикметникам, які є складовими термінів-словосполучень, пор: *renálny – нирковий, ренальний* (ВТСУМ, с. 1213); *kachektický – кволий, хирлявий, виснажений, кахектичний* (ВТСУМ, с. 530). Іншомовний український прикметник повністю відтворює словацький відповідник.

Синонімічні терміни в обох мовах

Коли синонімічна структура обох мов, щодо певного терміну є досить багатою, спостерігається повна формальна тотожність як іншомовних, так і слов'янських еквівалентів: *indukovať, vzbudzovať – індукувати* (ВТСУМ, с. 505), *stimulovať, zbudžувати, викликати; orofarynx, ústna časť hltana – мезофаринкс* (ВТСУМ, с. 657), *rotoglotka* (ВТСУМ, с. 1276), *ротова частина глотки*; щоправда у другому прикладі бачимо дещо відмінні компоненти у латинському варіанті терміну. Пор. також випадки, коли спостерігається абсолютна синонімічна пропорційність словацьких та українських відповідників: *urtikária, žihľavka – уртикарія* (ВТСУМ, с. 1514), *кропив'янка; dentícia, prerezávanie zubov – прорізування зубів, дентиція* (ВТСУМ, с. 284); *exsudát, výpotok – ексудат, випіт* (ВТСУМ, с. 342); *exenterácia, vybratie – екзентерація, видалення* (ВТСУМ, с. 338). Цікавим є випадок зі словацьким прислівником *subkutanne*, що перекладається як *підшкірно*, але лексема *субкутанно* не

фіксується українськими словниками, а інтернет засвідчує її вживання тільки в російській мові. Водночас у словацькій мові не вживається прислівник *podkožne*, а тільки прикметник *podkožný*, як синонім до *subkutánnny*. Таким чином, синонімія термінів не спостерігається ні у словацькій, ні в українській мові.

Отже, синонімія у медичній термінології є досить поширеним явищем як у словацькій, так і в українській мові. Існування синонімічних термінів зумовлене передусім їх походженням. Тому більшість синонімічних пар медичних термінів складаються з іншомовного (латинського чи грецького) та слов'янського дублетів при повній згоді семантичних та стилістичних ознак. Зіставлення словацьких та українських еквівалентних термінів дозволяє зробити висновок про те, що словацька мова оперує більшою кількістю синонімів, частіше використовує інтернаціональну термінологію, а найчастішим типом співвіднесеності еквівалентів є випадки, коли словацькій синонімічній парі чи ряду відповідає один український термін. Протилежний тип співвіднесеності є більш характерним для прикметників, що входять до складу термінів-словосполучень.

Скращения:

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Хома О.Л. Переклад словацьких медичних термінів українською мовою // *Studia Slovakistica*. 12: Слов'янські взаємини – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – С. 77 – 84.
3. Horecký, J.: *Základy slovenskej terminológie*. – Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1956. – 148 s.
4. Findra, J.: *Štylistika slovenčiny*. – Vydavateľstvo Osveta, Martin, 2004. – 232 s.
5. Furdík, J.: *Slovenská slovo tvorba (Teória, opis, cvičenia)*. – Prešov, Náuka, 2004. – 200 s.
6. Komorovská, V.: *Preklad medicínskych textov z francúzštiny a tvorba terminológie*. // *Odborný preklad 2. Materiály zo seminárov Tvorba a využívanie terminologických, prekladových a výkladových slovníkov (Budmerice)* – Bratislava, Ana Pres, 2006. – S. 137 – 144.
7. Kredátusová, J.: *Odborný preklad v praxi. Učebnica s cvičeniami pre ukrajinjstov*. – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. – 171 s.
8. Kredátusová, J. – Opalková, J.: *Kontrastívna lexikológia pre prekladateľov (rusistov a ukrajinjstov)*. – FF PU v Prešove, Prešov 2010. – 157 s.
9. Levická, J.: *Teoretické východiská budovania terminologickej databázy*. // *Odborný preklad 2. Materiály zo seminárov Tvorba a využívanie terminologických, prekladových a výkladových slovníkov (Budmerice)* – Bratislava, Ana Pres, 2006. – S. 73 – 79.

10. Lipská, E.: Ťažkosti pri prekladaní skratiek v oblasti ruských medicínskych textov. // Odborný preklad 2. Materiály zo seminárov Tvorba a využívanie terminologických, prekladových a výkladových slovníkov (Budmerice) – Bratislava, Ana Pres, 2006. – S.159 – 176.

11. Ondrus, P.: Slovenská lexikológia II. Náuka o slovnej zásobe. – Bratislava, SPN, 1972. – 96 s.

12. Orgoňová, O., Bohunická, A.: Lexikológia slovenčiny. – Praha, Columbus, 2012. – 282 s.

13. Ostrihoňová, A.: Niekoľko poznámok k prekladu špecifických medicínskych textov. // Odborný preklad 2. Materiály zo seminárov Tvorba a využívanie terminologických, prekladových a výkladových slovníkov (Budmerice) – Bratislava, Ana Pres, 2006. – S. 177 – 180.

14. Ripka, I., Imrichová, M.: Kapitoly z lexikológie a lexikografie. Učebné texty. – Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011. – 236 s.

15. Semaková, S.: Praktické otázky prekladania medicínskych textov z angličtiny a ruštiny a do angličtiny a do ruštiny. // Odborný preklad 2. Materiály zo seminárov Tvorba a využívanie terminologických, prekladových a výkladových slovníkov (Budmerice) – Bratislava, Ana Pres, 2006. – S. 145-157.

16. Slovník cudzích slov (akademický). Ed.: L. Balážová, J.Bosák. – Bratislava, SPN, 2008.- 1054 s.

17. Smetanová, M.: Rusko-slovenský glosár vybraných medicínskych termínov // Jazyk a kultúra, č. 1/2010 – FFPU, Prešov, 2010.

18. Sokolová, M., Musilová, K., Slančová, D.: Slovenčina a čeština: synchronne porovnanie s cvičeniami. – Bratislava, Univerzita Komenského, 2005. – 179 s. ISBN 80-223-2150-8.

19. Sokolová, M., Vojteková, M., Mirosławska, V., Kyseľová, M.: Slovenčina a poľština. Synchronne porovnanie s cvičeniami. – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. – 336 s.

20. Švagrovský, Š.: Prvé pokusy o slovenskú lekársku a lekárnícku terminológiu. // Odborný preklad 2. Materiály zo seminárov Tvorba a využívanie terminologických, prekladových a výkladových slovníkov (Budmerice) – Bratislava, Ana Pres, 2006. – S. 127 – 136.

21. Vojteková M.: Ortograficzna adaptacja anglicyzmów w językach słowackim i polskim// Idea przemiany: zagadnienia literatury, kultury, języka i edukacji. – Czestochowa: Wyzsza Szkoła Lingwistyczna, 2011. – S. 215 – 221.

22. Vojteková, M.: Predložky v spisovnej slovenčine a poľštine. – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008. – 163 s.

23. Vojteková, M.: Rozvojové tendencie poľskej a slovenskej lexiky na prelome tisícročia. Vybraná problematika. Substantíva // Kontakty VIII – Kraków, Scriptum, 2009. – S. 91 – 93.

24. Vojteková, M.: Variantnosť koncoviek neživotných maskulín v slovenčine a češtine // Korpusová lingvistika Praha 2011. 2. Výzkum a výstavba korpusů. – Praha, NLN Nakladatelství Lidové noviny, 2011. – S. 252 – 261.

**СИНОНИМИЯ В МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
(В КОНТЕКСТЕ СЛОВАЦКО-УКРАИНСКОГО ПЕРЕВОДА)**

О.Л. Мадяр

Аннотация

В статье рассматриваются синонимические отношения в словацкой и украинской медицинской терминологии, особенно ярко проявляющиеся при переводе терминов. Предметом научного интереса являются причины и особенности функционирования синонимических терминов, а также соотношенность словацких и украинских эквивалентов по признаку существования синонимической пары или ряда в одном из языков, или в обоих языках.

Ключевые слова: медицинский термин, синонимия, синоним, эквивалент.

**SYNONYMY WITHIN MEDICAL TERMINOLOGY
(IN THE CONTEXT OF SLOVAK –UKRAINIAN TRANSLATION)**

O.L. Madyar

Summary

The article deals with the description of synonymous relations within Slovak and Ukrainian medical terminology, shown mostly in cases of translation. Causes and features of functioning of the synonymous terms, as well the correlation of Slovak and Ukrainian equivalents concerning the existence of synonymous couple in one or both languages makes a subject of scientific interest.

Key words: medical term, synonymy, synonym, equivalent.